

Държавно-политическо и обществено-икономическо развитие на България 1879-1886 г.

В резултат на възрожденските борби на българската нация и на Руско-турската война (1877-1878 г.) се възобновява българската държавност след почти 500-годишно прекъсване. Създаването на третото българско царство, обаче, е съпътствано от първото крушение на националните идеали посредством разпокъсването на българската нация, извършено на Берлинския конгрес (1(13) юни – 1(13) юли 1878 г.). Берлинският договор прекроява драстично границите на България, очертани от Санстефанския договор. Северна България и Софийският санджак оформят територията на българското трибутарно княжество. На юг от Стара планина се образува “една провинция под име Източна Румелия, която остава под пряката военна и административна власт на султана, при условия на административна автономия”. Източна Тракия, Беломорието и Македония се връщат на султана.

Берлинският договор довежда до разпокъсването на българската нация и същевременно ѝ отнема кратковременните придобивки от Сан Стефано, което превръща въпроса за българското национално обединение в център, който фокусира всички аспекти на политиката на освободената българска държава. Създаването и последвалото унищожаване на Санстефанска България довежда до пораждането на комплекс за историческа несправедливост, за национално унижение у младата българска държава, което оказва крайно негативно въздействие върху нейното развитие. Този комплекс до голяма степен лишава българската външна политика от така необходимата доза прагматизъм и я подчинява на стремежа за цялостно и незабавно национално обединение. По този начин българската външна политика се оказва обвързана с един колкото справедлив, толкова и нереализуем идеал, което я обрича на поражения и катастрофи.

С цената на усилията на българските опълченци и руската армия българското общество получава възможност за свободно и независимо развитие. Освобождението създава реални предпоставки за приобщаването на българите към модерния европейски свят и за изграждане на една нова и демократична държавна уредба.

България посреща своето освобождение след почти петвековно прекъсване на нейната държавна традиция. Живи са единствено историческите спомени за величието на средновековна България, което неминуемо отваря широко дверите на историческия романтизъм в българския политически и държавен живот. Липсата на традиции в

държавното изграждане, на собствени национални институции (като се изключи Българската Екзархия), съчетана с необходимостта от бърза модернизация на българското общество, налагат възприемането на чужди модели и тяхното прилагане на българска почва, което води до неизбежни деформации. Парламентаризмът и конституционализмът, които са резултат от естествената еволюция на европейските общества, в България се прилагат като готови образци, които трябва да се приспособяват към едно изостанало, патриархално, аграрно общество, живеещо с възрожденските идеали за социална справедливост. В противоречие с тези идеали влиза и необходимостта от бърза стопанска модернизация на България при условие, че след Освобождението България губи обширните пазари на Османската империя. Така че пред българското следосвобожденско общество стои задачата както за политическа и институционална модернизация, така и за осъществяване на стопански и културен просперитет.

Основните рамки на държавния и политически живот на страната дава Търновската конституция, която е една от най-модерните за времето си конституции в Европа. Тя регламентира българското княжество като конституционна монархия с еднокамарен парламент и изпълнителна власт (Министерски съвет), отговорна както пред монарха, така и пред парламента. Липсата на опит в конституционализма, обаче, съсредоточава изключителни правомощия на монарха както в законодателната, така и в изпълнителната власт, при което, без дори да нарушава конституцията, той съсредоточава изключителна власт в ръцете си. Така, превръщайки монарха в център на политическия живот в страната, Търновската конституция фактически нарушава баланса между властите на монарха, парламента и правителството. В рамките на едно изостанало общество, каквото е българското следосвобожденско общество, това създава благоприятни условия за възникване на княжески авторитарни режими, какъвто е установеният от Александър Батенберг режим на пълномощията.

В политическия живот на българското следосвобожденско общество доминират две основни партии – либералите и консерваторите, които се явяват наследници на т.нар. “млади” и “стари” от възрожденските борби за освобождение. Техният сблъсък по време на обсъжданията на Търновската конституция всъщност е сблъсък на два противоположни възгледа за държавно-политическото устройство. Докато консерваторите се обявяват за големи правомощия на монарха, за двукамарен парламент и за ограничения в избирателното право, като се мотивират с липсата на управленчески опит в българското общество, то либералите настояват за максимален достъп на народа до управлението. Поражението на консерваторите в Учредителното събрание е предопределено от липсата на елит в българското следосвобожденско общество. Освобождението довежда до относително социално нивелиране на българското общество, в което политиците търсят опора. Голяма маса от дребни собственици преобладават като социална опора на българските политици. Неразрешеният национален въпрос също се оказва фактор от изключително значение

за политическия живот в страната, докато икономическото развитие оказва доста опосредствано влияние. Именно националният въпрос, в който водеща роля играят Великите сили, и неговото влияние върху политическия живот на страната принуждава българските партии да приемат външнополитическата ориентация като своя основна характеристика. Това довежда до трайно обвързване на основните политически сили с европейските посолства. Но вместо да формират пробългарска позиция в съответната Велика сила, те неволно се превръщат в проводници на чужди интереси.

Неуспехът на крайните консерватори на Учредителното събрание довежда до постепенното им слизване от политическата сцена и издигането на умерените консерватори, които оглавяват първото българско следосвобожденско правителство на Тодор Бурмов (5 юли – 26 ноември 1879 г.). Това правителство разчита на здравите си връзки с Русия и единодействието с княза. То е призовано да разреши важни задачи, свързани с изграждането на държавната машина и нейното функциониране. Това правителство изгражда структурата на отделните министерства, приема правила за дейността на общинските, градски и селски управи, открива митници по южната граница, въвежда безмитен внос от Източна Румелия и Македония. За да се справи с разбойничеството в районите, където се завръщат мюсюлманските бежанци, правителството въвежда в някои окръзи военно положение, създава военни съдилища и увеличава числеността на жандармерията. Създават се смесени комисии в селищата, където трябва да се решават споровете за бежанските имоти.

Изборите за Обикновено народно събрание от края на септември-началото на октомври 1879 година, обаче, донасят победа за либералите. Техен противник, Александър Батенберг иска от Петербург да разтури Народното събрание, за да не назначи либерално правителство. От Петербург, обаче, го съветват да образува коалиционно либерално-консервативно правителство. Той възлага на Петко Каравелов да състави правителство с Димитър Греков и Григор Начович – една невъзможна коалиция. Така че, след неуспеха на Петко Каравелов, князът разпуска парламента и назначава консервативно правителство начело с митрополит Климент. Същевременно той се опитва да окаже натиск върху Русия да му разреши да измени конституцията, която той намира за прекалено либерална. Новите парламентарни избори от януари 1880 година донасят още по-голяма победа за либералите. Князът е принуден да назначи на 24 март правителство начело с Драган Цанков. Петко Каравелов заема поста на министър на вътрешните работи. Във Второто Народное събрание либералите касират някои от най-видните консерватори, с което налагат стила за разправа с политическите противници. Това правителство проявява значителна законодателна активност. През парламента са прокарани законите за административното деление, за десятъка, за сеченето на монети, за издръжка на училищата. Военният министър Ернот омиротворява разбунтувалото се мюсюлманско население в Тузлука. Драган Цанков влиза в конфликт с Англия за ж.п. линията Русе-Варна и с Австро-Унгария за строежа на линията Виена-Царибрид, от която България се задължава да построи отсечка

според Берлинския договор. Правителството отдава предимство на ж.п.линиите, от които има интерес Русия. Освен това по време на конференцията за дунавското корабоплаване, при все че Драган Цанков обещава пред австрийския посланик да подкрепи Австро-Унгария, българският посланик гласува за руските предложения. Това довежда до оставката на правителството.

На 24 ноември 1880 година князът назначава ново либерално правителство начело с Петко Каравелов. При все, че това правителство полага значителни усилия да спечели доверието на Русия, убийството на император Александър II и последвалото го одобрение от страна на някои крайни либерали го компрометират много сериозно. Тези изказвания, при все че Петко Каравелов се дистанцира от тях, дават повод на княз Александър Батенберг да поиска одобрението на Русия, Германия и Австро-Унгария за суспендирането на конституцията.

След като получава одобрението на Берлин и Виена, на 27 април князът уволнява правителството на Петко Каравелов и назначава за нов министър-председател генерал Ернрот. Той поема още постове на министър на вътрешните работи, на външните работи и на войната. Князът започва агитация срещу конституцията и за придобиване на извънредни пълномощия. На 1 юли в Свищов се свиква второто Велико народно събрание. Принудително и чрез явно гласуване парламентът гласува отмяната на Търновската конституция за срок от седем години. За този период князът получава извънредни пълномощия да управлява с наредби, имащи силата на закони. Учредява се Държавен съвет, който трябва да обсъжда промените в държавното устройство и управление. След изтичане на седемгодишния срок, трябва да се свика ново Велико народно събрание, което да приеме конституция със съответните изменения.

На 1 юли генерал Ернрот си подава оставката, но князът не назначава нов министър-председател, а той ръководи кабинета. За подкрепа на режима са доведени нови генерали от Русия – Ремлинген, който получава поста на министър на вътрешните работи, и Крилов – на военните работи.

Първите стъпки на новото правителство са конструктивни нововъведения в различни сфери на управлението. Д-р Вълкович преустройва по европейски образец министерството на външните работи и вероизповеданията. Жандармерията преминава под контрола на военното министерство както в Австро-Унгария и Франция. Създава се комисия, която да разреши проблемите с турските имоти. Просветният министър Константин Иречек въвежда модерни образователни програми. Положителните начинания, обаче, не оправдават премахването на конституцията.

В самото начало на режима се очертават три главни политически фактора – князът, руските генерали и консерваторите. Неслучайно, обаче, австрийският посланик Буриян заявява: “Събранието в Свищов създаде диктатура, но не и диктатор.” Режимът предприема драстични мерки за разправа с всички защитници на конституцията – П.Р.Славейков и П.Каравелов са принудени да емигрират в Пловдив. Драган Цанков е изпратен на заточение в родния си град Враца.

Същевременно се очертават първите разногласия между княз Батенберг и Русия. Подкрепяйки режима на Батенберг, Русия се стреми да укрепи ключовите си позиции в България. Князът, обаче, държи на руската подкрепа, доколкото тя би му позволила той да играе ключова роля. Именно от гледна точка на приоритетите се очертава и конфликтът между тях. Първите разногласия се появяват по въпроса за ж.п.линиите, които вплитат важни икономически и политически интереси. Между руския посланик Хитрово и правителството избухва конфликт за строежа на ж.п.линията Русе-София. За нея се конкурират една българо-френска компания и една компания, приближена на Хитрово. Ж.п. въпросът е само повод за Хитрово да скъса отношенията с консерваторите. Той си дава сметка, че ако Русия иска да има трайно влияние в България, трябва да заложи на далеч по-популярните либерали. Същевременно той проявява все по-засилващ се стремеж за намеса във вътрешните дела на България.

Същевременно се очертава разцепление и в редовете на либералите между умерените на Драган Цанков и крайните на Петко Каравелов и Петко Рачов Славейков. Постепенно се очертава възможността за компромис между умерените консерватори и умерените либерали. Очертаващият се провал на режима на пълномощията кара княза да търси опора сред тези умерени среди. Засиленият натиск на Хитрово относно железопътния въпрос дава повод за уволнението на генерал Ремлинген от правителството и замяната му с Григор Начович. Между януари и май 1882 година с посредничеството на Екзарх Йосиф се водят преговори между умерените либерали и умерените консерватори. Неуспехът на княз Батенберг да намери стабилна опора в българските политически среди го кара да се опира на руските генерали, въпреки задълбочаващия се конфликт с Русия, което довежда до все по-нарастваща противоречивост на неговите действия. През април 1882 година той довежда нови генерали – Соболев и Каулбарс. На 23 юни 1882 година генерал Соболев е назначен за министър-председател и министър на вътрешните работи, а генерал Каулбарс – за министър на войната. Отношенията между Соболев и консерваторите бележат същата еволюция както отношенията между консерваторите и Хитрово. Първоначално те демонстрират единодействие. Приет е нов избирателен закон, който въвежда двустепенно гласуване, имуществен ценз, чиновниците са лишени от избираемост, броят на депутатите се намалява на 56, а мандатът на Народното събрание се увеличава на 6 години. Постепенно, обаче, на преден план излиза конфликтът по ж.п. въпроси, които

сблъскват българските и руските икономически и политически интереси. Консерваторите искат да се построят едновременно линията Русе-София, от която има интерес Русия, и линията Цариброд-Вакарел, от която интерес има Австро-Унгария. Втората линия е задължение на България по силата на Берлинския договор, а страната няма средства да построи едновременно двете линии. Русия, обаче, настоява за приоритет на линията Русе-София. Същевременно в българската армия се назначават приоритетно руски офицери, което довежда до излизането на консерваторите от правителството.

Влошаването на отношенията с Русия достига кулминацията си по време на коронацията на новия император Александър III, където спрямо княз Батенберг е демонстрирано унижително отношение. Очевидният провал на режима на пълномощията и отдръпването на подкрепата на Русия принуждават княз Батенберг на 7 септември 1883 година да издаде указ за възобновяване на Търновската конституция. Назначено е коалиционно правителство начело с Драган Цанков, обединяващо умерените либерали и консерватори, което трябва да измени конституцията. На 5 декември 1883 година е приет закон за изменения на конституцията – намалява се броят на депутатите, въвежда се Сенат, въвежда се имуществен и образователен ценз, князът получава титлата “Височество”. След приемането на закона консервативните министри Григор Начович, Константин Стоилов и Тодор Икономов подават оставка. На 31 декември 1883 година е назначено хомогенно правителство на умерените либерали, което има за задача да въведе умерено конституционно управление. Крайните либерали се обявяват против каквито и да било промени в конституцията и повеждат борба за нейното възстановяване.

Провалът на режима на пълномощията кара княз Александър Батенберг да потърси реванш за своя политически престиж, давайки подкрепата си за Съединението на Княжество България с Източна Румелия (6 септември 1885 г.). Успешното осъществяване на Съединението и неговата защита в Сръбско-българската война донасят на българския монарх ореола на “княз-обединител” и значително повдигат авторитета му. Доколкото Съединението среща отрицателната реакция на Русия, крайните русофили в българското общество обвиняват княза, че с акта на Съединението е влошил отношенията с освободителката. Издигат се лозунги “С Русия или с Батенберг”, водени от идеята, че е достатъчно да се отстрани князът от престола, за да се възобнови доверието между България и Русия. Крайните русофили подготвят преврат срещу Александър Батенберг, като през нощта срещу 9 август 1886 година офицерите Груев, Бендерев и Димитриев го принуждават да подпише своята абдикация. Единственият представител на българските официални власти, който застава открито срещу този антиконституционен акт, е Стефан Стамболов – тогава председател на Народното събрание. В този момент, когато всички български държавници са опетнени от по-голяма или по-малка съпричастност към преврата, Стамболов се увенчава с авторитета на единствен бранител на конституцията. Заедно с

командира на Пловдивския гарнизон – майор Сава Муткуров, той организира “контрапревратът”, т.е. завръщането на Александър Батенберг на престола на 16 август. Завръщайки се, българският княз изпраща телеграма до руския император, в която го моли за одобрение относно оставането му на българския престол. Отказът на руския император да одобри оставането на Александър Батенберг на престола довежда до неизбежното му абдикиране на 26 август. Предишния ден той назначава за регенти Стефан Стамболов, Петко Каравелов и Сава Муткуров.

Абдикацията на княз Батенберг поставя България в ситуация на “междущарстие”, която е особено опасна с оглед на лабилния статут на страната ни съгласно Берлинския договор. Липсата на държавен глава, одобрен от Великите сили, подписали договора, и Високата порта, открива възможности за вмешателства във вътрешните дела на страната. Създава се опасност и за Съединението, което според Акта от Топхане се осъществява под формата на персонална уния, чрез която българският княз е и главен управител на Източна Румелия. Свалянето на княз Батенберг дава формалното право на султана да въведе свои войски в Източна Румелия. Така българското общество изпада в тежка криза, при която то е не само вътрешно разединено, но и външнополитически застрашено. Преодоляването на тази криза изисква от българското общество консолидация на вътрешните сили и отстояване на суверенитета на страната с оглед собствените ѝ национални интереси.